

Звонко Танески

**КАКО ИЗГЛЕДААТ ДЕФИЦИТНИТЕ СВЕТОВИ ВО
ЛИТЕРАТУРАТА И КОИ СЕ НИВНИТЕ
ПРЕТСТАВУВАЧКИ МОДЕЛИ?**

(Zoltán Rédey a kol: *Modely deficitných svetov v literatúre*. Nitra: UKF, 2012, - 334 s.)

Колективната монографија *Модели на дефицитни светови во литературата* е посветена на интерпретацијата на избрани литературни текстови од различна провиниенција и од различни периоди (претежно, сепак, на текстови од современата словачка и светска литература) со акцент на проблемот на дефицитноста на „животниот свет“, кој таквите текстови и го тематизираат (конкретно остварен во литературниот, т.е. во епскиот/прозен или во лирскиот свет). Монографијата, подготвена под уредништво на познатиот нитријански научник, книжевен теоретичар и критичар проф. д-р Золтан Редеј од Институтот за литературна и уметничка комуникација при Филозофскиот факултет на Универзитетот „Константин Филозоф“ во Нитра, претставува практичен резултат од научниот проект „Вега“, кој го носеше истоимениот наслов како и монографијата, а со него неколку години успешно раководеше токму еминентниот Золтан Редеј.

Монографијата содржи увод и девет авторски студии во кои стручно се обработува истражуваната област. Веднаш, во самиот увод, уредникот ги запознава поблиску читателите со тоа што подразбирале учесниците во овој реномиран проект под поимот „дефицитни светови во литературата“, и какви се последователно и моделите на таквите светови. Тоа било, се разбира, неопходно, бидејќи се чини дека оваа проблематика, барем во вакво светло прикажана, досега не била предмет на поширок интерес во литературната наука во европски рамки. Имено, Редеј дава до знаење дека под „дефицитен свет“ подразбира таков семиотички моделиран литературен свет, кој е за субјектот на епското дејство или за изразувачкиот субјект (протагонист, јунак, раскажувач, лирски субјект) од извесна гледна точка, во конечна смисла и од егзистенцијална гледна точка – проблематичен, т.е. полн со

недостатоци, неадекватен, непотполн; тоа е свет во кој да се постои за него значи да се истрае во незадоволувачкото расположение, да се биде во проблематична животна ситуација. За егземпларен *дефицитен свет* го сметаме таквиот свет во кој ситуацијата на дејствувачкиот, на рефлектирачкиот или на изразувачкиот субјект е определена од околностите, какви што се, на пример: состојбата на егзистенцијална осаменост, напуштеноста, нуждата, страдањата, депримициите – абсенцијата на *другиот*, неприсуството на другата, блиската личност, отуѓеноста, фаталното недоразбирање, непријатностите со човечката околина, истиснувањето на маргините, општествената човечка периферија, маргинализираноста, чувството на ненаполнетост и нереализираност, чувството на изгубеност на времето и на животните шанси, чувството или фактот за животното пропаѓање, фрустрираноста, крајната скепса, дезилузиите, песимизмот, трагиката и слично“ (стр. 7). Затоа, може да се каже дека станува збор за „животен свет“, субјективно набљудуван од аспект на дефицитноста. Дефицитниот модел на свет значи моделирано попречување и конструирање на така карактеризираниот свет во конкретното литературно дело.

Според уредникот и авторите на оваа репрезентативна публикација, со објаснувањето на аспектот на дефицитноста во таа смисла, литературно-теориското внимание се сосредоточува врз тие инаку релевантни страни и нивоа на литературните дела, кои навистина се нашле на маргините на истражувачкиот интерес во најновите трендови во истражувањето на литературата. Во суштина, може да се констатира дека етаблираните насоки на современата литературно-научна сцена согледани преку теориските концепции за проблематизирање на субјектот, кое е сфатено во егзистенцијална смисла (кое се пројавува во дефицитноста на „неговиот“ свет) се маргинализираат т.е. потполно се оставаат на маргините, а спрема категоријата на субјектот и на субјективноста воопшто заедно со категоријата на „референцијалниот свет“ (на дефицитниот животен свет на субјектот како референцијален предмет на литературното дело) се однесуваат „странично“, ако не и целосно резистентно, понекогаш програмски ги избегнуваат или, на крајот на краиштата, и во негативна смисла радикално ги превреднуваат и во, принцип, и ги оспоруваат.

Како пример *pars pro toto*, може да се наведе инаку, за авторите на монографијата, многу значајната семантика на фиктивните светови, разработена од чешкиот научник Л. Долежал, пред сè, во неговата теориска студија *Heterocosmica. Fikce a možné světy* (или, исто така, и студијата на Б. Форт: *Úvod do sémantiky fikčních světů*), според кои литературните дела не го отсликуваат реалниот (актуелниот или реално-временскиот) референцијален свет, туку тие самите создаваат, семиотички конституираат – од актуелната реалност – независни „фиктивни светови“ како „естетски артефакти создадени, зачувани и превртувани“ исклучиво во „медиумот на фиктивните текстови“. За концепцијата на Долежал за литературниот свет како „фиктивен свет“, всушност, не е во никој случај одлучувачки тоа дали тој свет во својата фиктивна суштина (макар што и како „животен свет на субјектот“) е некако проблематичен, дефицитен. Едноставно, семантиката на фиктивните светови ниту при целосната методолошка доследност нема причина да го смета за релевантно востановен, конститутивен аспект на фиктивниот свет – проблематичното расположение на субјектот во него. Да не зборуваме и за другите, целосно различни, на пример – когнитивно-научни концепции на истражување на литературата (иницирани освен од многуте други, да речеме, и од теориските трудови на Г. Лакоф и М. Џонсон, а подоцна и од други автори, како на пример М. Турнер), кои ги толкуваат литературата и јазичното дело првенствено како „едни од клучните когнитивни структури“, а не како литературно-естетски феномени.

Состојбата на рефлексија односно на истражување на дадената проблематика е најпосле обусловена и од видовите и од жанровските особености на истражуваните јазични дела. Во литературно-теориската рефлексија на прозата постојано преовладува интересот за нејзините наратолошки аспекти, за испитување на раскажувачките изразни стратегии, техники и нивните наратолошко-концепциски реализации во прозниот текст, а тоа ќе рече – за методолошките прашања за теоријата на нарацијата. При истражувањето на лириката, пак, се преферираат теориските концепции, кои за определувачки развоен фактор во денешната поезија ги сметаат тенденциите што водат кон нејзина „дехуманизација“, кон деперсонализација и кон дезинтеграција на лирскиот субјект, како и кон „депоетизација“, „делиризација“ на песната, кон естетиката на

„антилиризмот“ или кон поетската „стерилност“ и слично. Токму таквиот пристап речиси и директно и програмски се засновува врз проблематизирањето односно врз оспорувањето на субјектот како релевантна категорија.

Затоа, публикацијата *Модели на дефицитни светови во литературата* сака „комплементарно“ кон преовладувачките трендови да го сврти директно вниманието врз ваквиот, се чини, сè повеќе „запоставуван“, а притоа сепак темелен, основачки аспект на уметноста на зборот – имагинативната литература: проблематичноста, дефицитноста на тематизираниот животен свет. Токму преку привидно периферниот аспект на дефицитноста на животниот свет на субјектот е можно ефективно да се согледаат тематско-референцијалната и изразната суштина на конкретните, посебно на современите јазични/литературни дела. Прозните епски светови на денешните позначајни автори се претежно „дефицитни светови“ *par excellence*. А, уште повеќе изгледа дека тоа важи и за одлучувачкиот дел од современата поезија (ако не и за лириката воопшто) посебно со оглед на познатиот факт дека дефицитноста на „светот на субјектот“ е во случајот на лириката неговиот видски определувачки показател, видски симптом. Сето тоа ги довело авторите и уредникот на оваа монографија да се свртат оправдано и кон обемот, т.е. кон размерот на целата публикација од жанровска гледна точка, па временското позиционирање на интерпретираните дела поаѓа од зачувувањето на најстарите писмени споменици, на староиндиските текстови со фолклорна матрица, па сè до најновата светска и домашна проза односно до современата словачка поезија. Најголема застапеност тука имаат студиите посветени на интерпретацијата на романите, т.е. на прозата воопшто (Даниел Ковачик, Роберт Шпотак, Мартин Босорад, Хана Зелењакова, Катарина Режна, исто така и Клемент Митерпах). Останатите автори на застапените студии во монографијата се уште и Маријана Чехова, Љубомир Плесник и Золтан Редеј.

Монографијата ја отвора со своја интерпретација Маријана Чехова која во студијата *Кон основата на прасликите на страдањето во Kathásaritságara* го обработува „материјалот“ податлив за сфаќање на проблематиката на дефицитноста и на нејзините одлучувачки аспекти во

целата своја комплексност и широчина (токму врз позадината на западната, европската јазична традиција во согласност со жанровската посветеност), проследен преку опширниот збир текстови од староиндиското творештво, збирката „приказни“ – *Kathásaritságara*. Таквата проблематика понатаму ја развива студијата на Љубомир Плесник – *Добивката и загубата во Демонските раскажувања*. Предмет на неговиот истражувачки интерес е истиот староиндиски збир текстови, поточно неговиот дел наречен *Vétálapañčavimšati*, кој претставува пократок репрезентативен текстовен урнек. Мотивацијата за изборот на текстовите токму од тој литературно-културен округ, Плесник (како и М. Чехова) го објаснува на свој оригинален начин подвлекувајќи дека неговиот пристап кон него не е филолошки ниту литературно-компаратистички, што значи дека нивната разработка не ја означува како „прилог кон литературната компаратистика, ниту кон фолклористиката или кон ориенталистиката, а воопшто, пак, не кон теоријата и кон историјата на литературата за деца и младина“). Првичните фолклорни староиндиски наративи од *Kathásaritságara* се во рамките на интерпретативните текстови во монографијата не само најстари, туку во својата дамнешност и универзална надвременост ја истакнуваат „дефицитноста на светот“, како што е разбрана во интенцијата на оваа монографска публикација, во нејзината архетипска суштина. Самиот Плесник зборува за „арцитипови (о „arcitypoch“), при што таквиот нов зборовен облик го внесува во своето толкување за да ги избегне „комолирачките конотации, кои како резултат на преголемата употреба се „налепиле“ на Јунговиот термин архетип). Кон интерпретираните текстови, Плесник го искористува тематолошкиот пристап, но во негови рамки, сепак, ја внесува и сопствената концепција на *егзистенцијалната граматика* (граматиката на добивката и загубата) со чие посредство моделирачки и „типолошки“ (на ниво на идентификуваните а обопштените „арцитипови“) ги потенцира формите на обликување на животниот свет на ликовите од гледна точка на добивката и загубата.

Специфичен карактер има и студијата на Клемент Митерпах – *Одбраната на Вејкфилд. Ексцесот на дефицитот и неговото исклучување*, која произлегува од расказот *Вејкфилд* на Н. Хауторн. Митерпах не го подложува расказот на исцрпна и комплексна анализа, туку се сосредоточува

исклучиво на неговите лајтмотиви – клучниот пресврт во животот на неговиот протагонист и на принципиелните нешта што произлегуваат од него. Тие се рефлектирани тука на едно високо филозофско ниво, а дотолку повеќе и се надоврзуваат на воведното прашање „Што е антипод на погребот?“, кое во себе „ги концентрира значенските соодноси и концептуалниот клуч кон расказот“ и кое претставува „фабулација на дефицитноста на своето сиже“. Расказот на Хауторн е, за Митерпах, „егземпларен пример на ексцесивна дефицитност, т.е. на исклучување, кое е *ексхумирано* со нарацијата“.

Студијата на Даниел Ковачик – *Разбирање на искуството: претставување на дефицитното во романот „Бели места“ од М. Компаникова* е, впрочем, анализа на делото на една од најисклучителните авторки во современата словачка проза. За мотивска константа на епскиот свет на интерпретираното прозно дело притоа Ковачик ја смета токму дефицитноста – дефицитот на различни рамништа односно во различните форми, како што тоа го најавуваат и „меѓунасловите“, натписите на некои од под-главите во неговиот текст: *Дефинициско и дефинитивно искуство – искуството на дефицитот, Светот одбележан со дефицит, Дефицитот на приказната и времето, Барањето на (животната) приказна како тема на приказната, Реалноста на трагичното како дефицит*. Тој го користи потоа својот методолошки преглед односно знаењата од актуелните теориско-интерпретациски концепции, пред сè, од областа на најновата наратологија и на семантиката на фиктивните светови (Т. Павел, В. Шмид, Л. Долежел), но подеднакво, на пример, и некои ставови на Т. Иглтон во сооднос со категоријата на трагичното. Може да се каже дека Д. Ковачик во рамките на својот интерпретациски, анализирачки пристап рамноправно ги применува тематолошкиот и наратолошкиот пристап кон текстот, при што во неговата студија се прекриваат односно комплементарно се дополнуваат и обете методолошки позиции.

Роберт Шпотак ја посветил својата статија *Архитектониката на недоволноста. Интерпретација на романите „Платформа“ и „Елементарни честички“* на романескното творештво на современиот, во чешката, во словачката и во македонската средина, на мошне познатиот, француски автор М. Уелбек. Шпотак тука ја разгледува и ја анализира,

имено, „егзистенцијалната осаменост“ на ликовите, нивната отуѓеност, „неавтентичното битие“ – појавите на дефицитноста што произлегуваат од начинот на живот или од „стилот“ (ставовите кон животната реалност, кон битието воопшто) карактеристичен за современиот западен свет – за цивилизациско-културната парадигма на денешниот Запад. Го интересира воедно и т.н. „дијагностика на пороците, на маните, на недостатоците“ на денешното „постмодерно“, „постиндустриско“ западно општество за кое зборува М. Уелбек во своите дела, а кое самиот Шпотак потоа сублимирачки го карактеризира како „распаѓање“ (чувство на распаѓање) на традиционалните вредности, морално и интелектуално опаѓање и маразам наспроти (или поради) благосостојбата и удобниот живот“. Дефицитноста на светот тука се појавува и преку извесната егзистенцијална и морална празнотија, која според неговитевидувања е проследена со „распад, разврат, опаѓање на Западот“ – во тоа дека „во развиеното постиндустриско општество во кое човек не мора толку да се грижи за секојдневното преживување се појавува одеднаш една специфична празнотија“. Проблематиката на дефицитноста така во студијата на Шпотак добива, покрај својот егзистенцијален аспект, и свој својствен имплицитен „историско-филозофски“, „идеолошки“ и, во прв ред, етички размер.

И Мартин Босорад во текстот *Мистификација (не само) како авторска стратегија при конструирањето на литературните дефицитни светови (Белешки за два избрани современи прозни текстови)* им е посветен на два романи, кои ја тематизираат егзистенцијалната проблематичност и дефицитност на битието на сопствен, специфичен начин. Босорад го интересира токму начинот на таквата тематизација, значи авторската стратегија, чија суштина во двата случаи е мистификацијата. При светската литература и при жанрот на романот останува и Хана Зелењакова, авторката на следната студија во монографијата. Таа го сосредоточува своето внимание врз анализата на проблематичната животна ситуација на човекот, која ја сфаќа како „генерално сиже за литературата“ врз примерот на главните ликови на интерпретираните прозни дела. Преку нивните врски, Зелењакова ги „одгатнува фазите на човечкото зближување и оддалечување“, а во конечна смисла и причините на „затворањето во себе“.

Последниот во редот на интерпретативните текстови, кои се занимаваат со прозата, иако во овој случај не се работи за романи, е текстот на Катарина Режна – *Состојбите на самотија и отуѓување во расказот „Русалка“ од Ингеборг Бахман и во новелата „Туѓиот пријател/Змејска крв“ од Кристоф Хајн*. Режна во него го анализира посочениот проблем на егзистенцијална дефицитност и нејзините аспекти во делата на австриската (Бахман) односно на германската (Хајн) литература од втората половина на дваесеттиот век со убеденост дека „избраните автори со своите ставови и со вредноста на делата претставуваат „урнек“ на луѓето од германското јазично подрачје, кои се одликуваат како посматрачи на финото разбранување на човечката психика и со способноста за уловување на чувствата на самотија и на отуѓување во нивните разни облици и форми“. Монографијата ја затвора текстот на Золтан Редеј – *Светот на лирскиот субјект како дефицитен модел на свет (Дефицитните светови во поноемвриската словачка поезија*, кој по „тематскиот блок“ посветен на прозните текстови претставува, на некој начин, самостоен краток „лирски оддел“. Врз примерот на избраните интерпретирани стихови од творештвото на Штефан Стражај, првенствено од неговата стихозбирка *Интериер*, како и од стихозбирката *Смрекова шума* од Рудолф Јуролек, тој ги идентификува, од гледна точка на истражуваната проблематика, симптоматичните особености на светот на лирскиот субјект, кој во извесна смисла претставува законито и директно „моделирачки“ дефицитен свет. Во случајот на лириката, сетне, на таквата дефицитност се гледа како на буквално видски симптом. Токму на нејзината рефлектираност како тема, всушност, се заснова експресивната суштина на лириката како литературен вид, барем во таа смисла што лирската песна – во најмала рака при традиционалното сфаќање – може да се смета за изразен знак за изедначување на субјектот со сопственото незадоволувачко расположение, со проблематичната животна ситуација.

На крајот од монографијата е поместено и резиме на англиски јазик. По прочитувањето на оваа монографија нам ни читателите ни станува многу појасен одговорот на прашањето за тоа какви се дефицитните светови во литературата и кои се нивните претставувачки модели. Студиите поместени во оваа публикација несомнено го рашируваат хоризонтот на нашите

погледи кон литературните дела и ни отвораат и нови простори за рецепција, т.е. за восприемање на литературните феномени согледани во целата своја сложеност и сугестивност. Му посакуваме на нитријанскиот тим научници, под водство на почитуваниот Золтан Редеј, уште многу провокативни, проникливи и иновативни истражувања на литературните светови, кои сигурно ќе ги продлабочат нашите знаења и интереси од доменот на новата литературна наука и ќе нè информираат благовремено и за нејзините програмски посоки во времињата пред нас.